

معرفی قدیمی‌ترین سند مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک

مرضیه مرتضوی

در طبقه‌بندی اسناد، میبایعه‌نامه‌ها در زمره اسناد شرعی قرار دارند و دارای اجزایی اصلی شامل بایع، خریدار، مبیع یا مورد بیع، ثمن بیع و از همه مهم‌تر صیغه هستند؛ همچنین این دسته از اسناد به دو شکل میبایعه‌نامه شرطی و غیر شرطی تنظیم می‌شدند که بیانگر گذاشتن شروطی از سوی فروشنده برای خریدار طالب مورد بیع بود.

به طور معمول تحمیدیه میبایعه‌نامه‌ها با «هو المالک بالاستحقاق» آغاز می‌شود که خواننده به محض دیدن این آغازیه به راحتی می‌تواند حدس بزند که سند پیش رو یک فروش‌نامه یا میبایعه‌نامه است. از منظر سندشناسی، به این‌گونه اسناد که دلالت بر ارکان خرید و فروش دارند، میبایعه‌نامه، بیع‌نامه، فروش‌نامه، سند فروش و ... می‌گویند که در دوره‌های مختلف تاریخی به فراخور حال، از هر کدام از آن‌ها برای نامیدن این‌گونه اسناد استفاده می‌گردید؛ مثلاً در دوره رضا شاه به این اسناد، فروش‌نامه می‌گفتند، در حالی که در سال‌های اخیر مجدداً همان اصطلاح میبایعه‌نامه باب شده است. از آنجا که میبایعه‌نامه‌ها از اسناد شرعی بودند، همواره در محاکم شرعی و با حضور یک قاضی تنظیم و ثبت می‌گردید و به مهر وی و سایر شهود این معامله می‌رسید که به آن جنبه کاملاً عرفی و شرعی و اعتبار اجرایی می‌داد. برخی از این دسته اسناد به سبب اطاله کلام، نه در یک صفحه که در صفحات متعدد، به وسیله متصل کردن اوراقی چند به هم تهیه و نوشته می‌شد، لذا در این حالت برای ممانعت از هرگونه دخل و تصرفی در آن‌ها قسمت‌های وصالی شده، با مهری به نام «مهر وصل» که دقیقاً به نقطه اتصال دو صفحه زده می‌شد، مهور می‌گردید.

سند حاضر نیز که دست‌نوشته حدوداً سه متری است، دارای دوازده مهر گرد در سمت راست و یک مهر

گرد در سمت چپ آن درست در اولین صفحه با سجع «عبدہ اللہ ... فضل اللہ بن روزبهان»^۱ وزیر در نقطه اتصال دو کاغذ به یکدیگر است. در سطر ۲۰ سند در بالا و سمت راست خطوط مربوط به ثمن معامله مجدداً با دست‌خط و مهر وصل اصلاح و تأیید شده است. در سطر ۳۰ بالای واژه باع ... وکاله ... بانها الشرعی الشفاهی من الحضرة العلیه القاضی حصائیہ الشرفیہ ابن قاضی معسکر الاسلام آمده است.

قبل از پرداختن به خود سند، شمه‌ای از دوره تاریخی مربوط به این سند را بازگو می‌نماییم. ترکمنان قره قوینلو و آق قوینلو در اواخر حکومت ایلخانان مساکن اولیه خود را ترک کردند و رهسپار آسیای غربی شدند. آنها در شمال بین النهرین ساکن و دارای قدرت و اعتبار گردیدند. تاریخ آق قوینلوها از زمانی آغاز می‌شود که قراعثمان از طایفه بایندر، در زمان حمله مغول به غرب به او پیوست و در نبرد آنقره در سال ۸۰۴ ق. علیه سلطان عثمانی ایلدرم (صاعقه) بایزید و سپس لشکرکشی به سوریه تیمور را یاری کرد و به پادشاه آن حکومت دیار بکر را دریافت نمود. از این زمان به بعد بود که آق قوینلوها قدرت خود را در چندین جهت گسترش دادند. معروف‌ترین فرد خاندان این حکومت نوه قرا عثمان، ابوالنصر حسن بیگ بود که به واسطه طول قد او را اوزون حسن (حسن دراز) می‌خواندند.^۲ دوره او، زمان اوج حاکمیت این سلسله بود. تسلط بر ارمنستان غربی و دره علیای دجله و نواحی کردنشین این حدود و غلبه بر جهان‌شاه قره قوینلو و شکست از سلطان محمد دوم معروف به فاتح، سلطان عثمانی، در سال ۸۷۸ قمری از اتفاقات مهم زمان وی بود.^۳

پس از مرگ اوزون حسن، بر اثر اختلافات داخلی برای کسب قدرت توسط مدعیان سلطنت، حکومت آق قوینلو روند رو به زوال خود را آغاز کرد. در این میان فقط یعقوب بیگ توانست دوازده سال حکومت کند که البته پس از مرگش، آق قوینلوها دو دسته شدند؛ گروهی به مسیح ۲۲ ساله، آخرین پسر اوزون حسن، و گروهی دیگر به بایسنقر، نوه اوزون حسن، روی آوردند. بایسنقر با حمایت امرای مقتدر آق قوینلو، به حکومت رسید و مسیح و کلیه شاهزادگان آق قوینلو را کشت، به جز رستم بیگ، پسر مقصود و نوه اوزون حسن که او را در النجق زندانی کرد. رستم با کمک ناراضیان حکومت بایسنقر از زندان آزاد و در نبردی با وی پیروز شد و به سال ۸۹۷ ق. در تبریز بر تخت نشست.^۴

او در ابتدا از حامیان پسران شیخ حیدر، سلطانعلی و اسماعیل و ابراهیم، بود و آنان را از اسارت بایسنقر آزاد کرده، نزد خود آورد، اما بعدها به سلطانعلی بدگمان شد و در صدد قتل وی برآمد و سپاهیانی را برای تعقیب برادران سلطانعلی به گیلان روانه کرد، اما در این هنگام به دست پسر عمویش گوده احمد بن اغورلو، در سال ۹۰۲ ق. پس از ۵/۵ سال سلطنت کشته شد.^۵

این سند به عنوان قدیمی‌ترین سند موجود در مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک در سال ۱۳۸۵ توسط

۱. فضل الله بن روزبهان خنجی در دربار سلاطین سنی مذهب آق قوینلو و ازبک ماوراء النهر زندگی کرد.

۲. اقبال آشتیانی، عباس، تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران، نامک، ۱۳۸۵، ص ۵۶۲

۳. مزاولی، میشل، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشر گستره، ۱۳۶۳، ص ۴۷ و ۴۸

۴. هینتس، والتر، ترجمه کیکاوس جهاننداری، تهران، خوارزمی، ۱۳۷۷، ص ۱۱۶ و ۱۱۷

۵. همان، ص ۱۲۰

بانو عزت ملک، دختر بزرگ زنده‌یاد مرحوم حاج حسین آقا ملک بانی این مؤسسه، به مجموعه آثار گرانسنگ موزه ملک اهدا شد. این آثار که عمدتاً توسط نام‌برده از خارج از کشور خریداری گردیده‌اند، در سالنی که به نام این بانوی فرهیخته دایر گردیده است، در معرض نمایش قرار داده شده‌اند که در کنار آثار اهدایی مرحوم حسین ملک، بر غنای هر چه بیشتر موزه ملی ملک افزوده است. یکی از این آثار برجسته، سندی متعلق به سال ۹۰۰ هـ ق و دوره آق قویونلوها است، درباره خرید املاکی در بلوکات اصفهان شامل جوزدان، قهاب، قهجاورستان، دستجرد، رویدشت علیا و سفلی، طنبورسات به مبلغ ۱۴۰ تومان تبریزی و هشت هزار و پانصد و نود دینار تبریزی به دستگیری روزبهان خنجی وزیر با وکالت شیخ تاج‌الدین احمد بن المولی السعید که به امضا و شهادت ۳۰ تن از رجال آن زمان رسیده است.

به دلیل بدخط بودن و درهم‌نویسی بسیاری از این سجلات، در اینجا فقط به تعدادی از آنها اشاره می‌شود. لازم به ذکر است که این سند پانصد ساله، در برخی قسمت‌ها دارای پارگی بوده که توسط کارگاه مرمت مؤسسه ترمیم گردیده؛ ولی به هر حال جاهایی از خطوط این سند از میان رفته است؛ از این رو در چنین مواردی در بازخوانی متن سند و داخل کروش عبارت پارگی دارد، آورده شده است؛ همچنین کلمات ناخوانا با ... و برخی حروف غیر قابل تشخیص با ×× مشخص شده‌اند.

مشخصات سند

تاریخ: ۹۰۰ قمری

زبان سند: عربی

نوع خط: رقاع وثلث

تعداد سطر: ۷۳

ابعاد: ۲۴×۴۸۵ سانتیمتر

وضعیت فیزیکی: مرمت شده در کارگاه مرمت مؤسسه ملک

متن سند

[پارگی دارد] والاملاک التي ذكرنا انها ثبت بالوجه الشرعية عند الاحكام المسجلين لهذه الصحيفة كونها اموالاً مباحة تصرف في مصالح المسلمين كلها واقعة في بلوكات مدينة اصفهان من عراق العجم و نواحها و ولايتها على حسب هذا التفصيل فمنها ما وقع في ناحية السنجان^۱ و هو جميع القرية الدعوة جوزدان^۲ و منها ما هو الواقع في ناحية قهاب و بعد جميع القرية الدعوة قهجاورستان^۳ و منها ما هو الواقع

۱. در لغت‌نامه دهخدا در باره سنجان آمده: قصبه‌ای است میان اصفهان و همدان.

۲. جوزدان، شهری است از توابع نجف‌آباد در استان اصفهان با قدمت هشتصد ساله که یکی از قدیمی‌ترین شهرهای استان اصفهان به شمار می‌رود.

۳. قهجاورستان دهی است از دهستان قهاب بخش حومه شهرستان اصفهان.

فی ناحیه برنداآن^۱ و هو النصف التام الكامل الشایع من موضع دستجرد برنداآن و منها ما هو الواقع فی ناحیه رویدشت^۲ العلیا و المول ... المشاع من جمیع القرية الدعوة جنیده و مارچی و جمیع النصف القرية الدعوة طنپورسات و منها ما هو الواقع فی ناحیه رویدشت السفلی و هو جمیع القرية الدعوة بن مر کل هذه القرى و المزارع و المواضع بتوابعها و مضافاتھا و منسوباتھا و مزارعھا و اراضیھا و سواقھا و مراتعھا و مرايضھا و معالفھا و مرکضھا و عیونھا و اودتھا و مطارح ارمدتھا؟ و مجاری جداولھا و حقوق شربھا و بالجمله سائر توابعھا فما يقع علیه البیع و الشری سمی او لم یسم ذکر او لم یذكر فیما کان تماماً فبالتمام و فیما کان حصه فبقدر الحصه کلھا مستغنیات عن التحدید للشهرة و العرفه ثم ثلث بالوجوه الشرعیة المعتبرة ان اقصى قسمت جمیع المواضع المذكور بالتوابع المزبورة اليوم مائة و اربعة تومانا تبریزياً^۳ و ثمانية الاف و مائة و خمسة و تسعون دیناراً تبریزياً^۴ فضیاً^۵ رابحاً مضروباً مسکوکاً جارياً فی معاملات تبریز کل تومان منها عشرة الاف دینار مذكور موصوف انفا و قد عرض المواضع المذكور عن الشری بهذا المبلغ قراراً علی الراغبین فی شری الاملاک و غیرهم فابوا...مبلغ عن الشری بالمبلغ المذكور لتقل الثمن و غلاء القیمه بعد ثبوت هذه المقدمات و جریانھا علی المنهج المذكور و ثبوت ان الغیطة و المصلحة الشرعیین مع الحاجة و الضرورة اليوم فی بیع هذه الاملاک بالثمن المذكور الذی هو اقصى القیمه بوجوه شرعیة معتبرة مرعیة مستندة بشهادات مقبولة و اشهادات مسموعة شرعاً باع الوکیل الثابت الوکاله الصحیح النسابه شرعياً بحکم لانھا المعول المقبول الشرعی فیما باشر من قبل اعلى حضرة السلطان الاعظم الخاقان الاعدل الاکرم ولی الایادی و النعم مولی العطايا علی عامة العالم مالک قیاصرة الروم و تبايعه ال... و خواقین الترتک و اکاسرة العجم رافع الوتر النصر المکرم ناصب رایات المکارم بعلوهم کاسر اجنحة ارباب الظلم و النقم ارفع الملوک شأناً و اشجعهم... و اعلاهم دارا و احماهم... السلطان ابن السلطان ابن السلطان ابوالمظفر رستم بن مقصود حسن بن علی بن عثمان - خلدالله تعالی - ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین برّه و احسانه و الوکیل هو عالیجناب المعالی مآب المکارم جناب الرفیع الشأن العالی المکان معتمد اعظام السلاطین فی الایام المولی الاعظم الاکرم افتخار العلما المتشرعین بین الامم المولی ناصر الملة و الدین عمر ادام الله تعالی معالیه ابن جناب المولی الاعظم الاکرم افتخار المشایخ و الافاضل فی وقته الشریف قدوة المتورعین فی دهره المنیف الفایز بعنايت الملك الصمد الشیخ تاج الدین احمد بن المولی السعید المقنتدی الاکرم الحمید الشیخ بها الدین علی العباس نور مرقدہ و مثوبة جمیع المواضع و القرى المذكوره

۱. برنداآن یا براهان / برانان، دهستان و بخش حومه (مرکزی) در مرکز و جنوب شرقی شهرستان اصفهان.
۲. رویدشت در منطقه جلگه، بخشی در قسمت مرکزی شهرستان اصفهان، واقع است.
۳. تومان تبریزی: برابر ۸ ریال که برخی به آن تومان دیوانی می گفتند. (دیانت، ابوالحسن، فرهنگ تاریخی سنجشها و ارزشها، تبریز، نیما ۱۳۶۷، ص ۱۲۵)
۴. دینار تبریزی: همان مسکوک رایج دوره مغول بود. (همان، ص ۱۷۳)
۵. دینار فضی: دینار نقره

الجملة التوابع المزبورة فيما ذكر تماماً و اراضى ها سوى المبلغ و جميع الحصص بمقاديرها فيما ذكر حصه بتوابعها و اراضى ها سوى المبلغ قدر الحصه المستغنيات عن التحديد و التوصيف للشهرة و العرفه لعدم سميها في محالها بعقد واحد و... متحده من المتعاقدين و عقلهما و رشدهما و طهارة الثمن و الانتفاع و جريان الصيغه على وجه اعتبار في الشرع و القبض و الاقباض في الثمر و الثمن و التسليم و الروية المعبرة قبل العقد و التزام الضمان و الدرك ان خرج المبيع مستحقاً و ساير الشروط و قد وصل كل الثمن الى اعلى حضرة الموكل من يد من كان و كياً شرعياً في قبض الثمن المذكور وصولاً شرعياً تحت برات ذمة المشتري من جملة الثمن و اقر الوكيل بهذا الوصول الحضرة الاعلى و المؤيد المعلى الاعظمى الاكرمي الاقدمى الافخمى الاجلى افتخار اعظم الاكابر في الافاق ش ×× ان العراق صاحب جلايل الاكمال الغبطه و اتمام المصلحه و [پارگی دارد] السنه السلف الصالح بها في اموال مصالح الم ×× و الاموال [پارگی دارد] بينهما مبايعه صحيحه شرعية و معاقده صريحه مرعيه [پارگی دارد] مشتمله عن ساير الشروط و الاركان من الايجاب و القبول و اختيار اقراراً شرعياً فصارت المبيعات المذكورات بالتوابع المزبورات بحق هذه المبايعه الصحيحة الشرعية حقاً من حقوق المشتري ملك من املاك بتصرف فيها تصرف الاملاك في املاكهم و ذوى الحقوق في حقوقهم لا حق لاحد فيها سواءً و لا ينازعه فيها احدٌ و بكل ذلك وقع الاشهاد و بصحة جريان المبايعه شرعاً وقع الحكم و الانفاذ في منتصف شهر رمضان سنه تسعمائه.

حاشيه راست آغاز سند:

الله حسنا علما اسلام و ائمه امام خلد - ظلهم الى قيام القيام - بيان فرمايند كه مضمون و صورت اين صحيفه تمام و مشروع است بانه بينوا توجروا وصل الله على خير خلقه محمد و اله و صحبه اجمعين الطيبين الطاهرين.

الحمد لله تعالى ... و الفقير الى الله الغنى محمد بن حسن بن محمد الحسينى الطباطبائى ...
اجاب المجيب والله سبحانه اعلم ...
الله الحمد و المنه سلى و الله... محمد بن عبداللطيف ...
الحمد الوليه و الصلوه عديله و بعد ..... للشرعى و ..... صحيح صادر عنى بالاتفق نص العالى

سجلات

الشهود بجميع المقدمات الموقوف عليه البيع حسب ما ذكر فوفا و... ذكر الاسامى على المسطور ذيلاً صحيح است اما فى جوردان ... الشيخ الاعظم المكرم امين المتورعين الشيخ الشيوخ سركارى اسماعيل بن الشيخ المغفور... بن الشيخ الميرور مير لطف الله جوردانى و حاجى محمد بن عبدالله المعدلين ... فظاهر العدالة و... فبتعديل الشاهد الاول وامير... محمد بن... حاجى بن امير محمد الاصفهانى.
صحيح است اما فى موضع قهجاورستان مفخرالروسا رئيس غياث الدين بن ... عليشاه بن رئيس

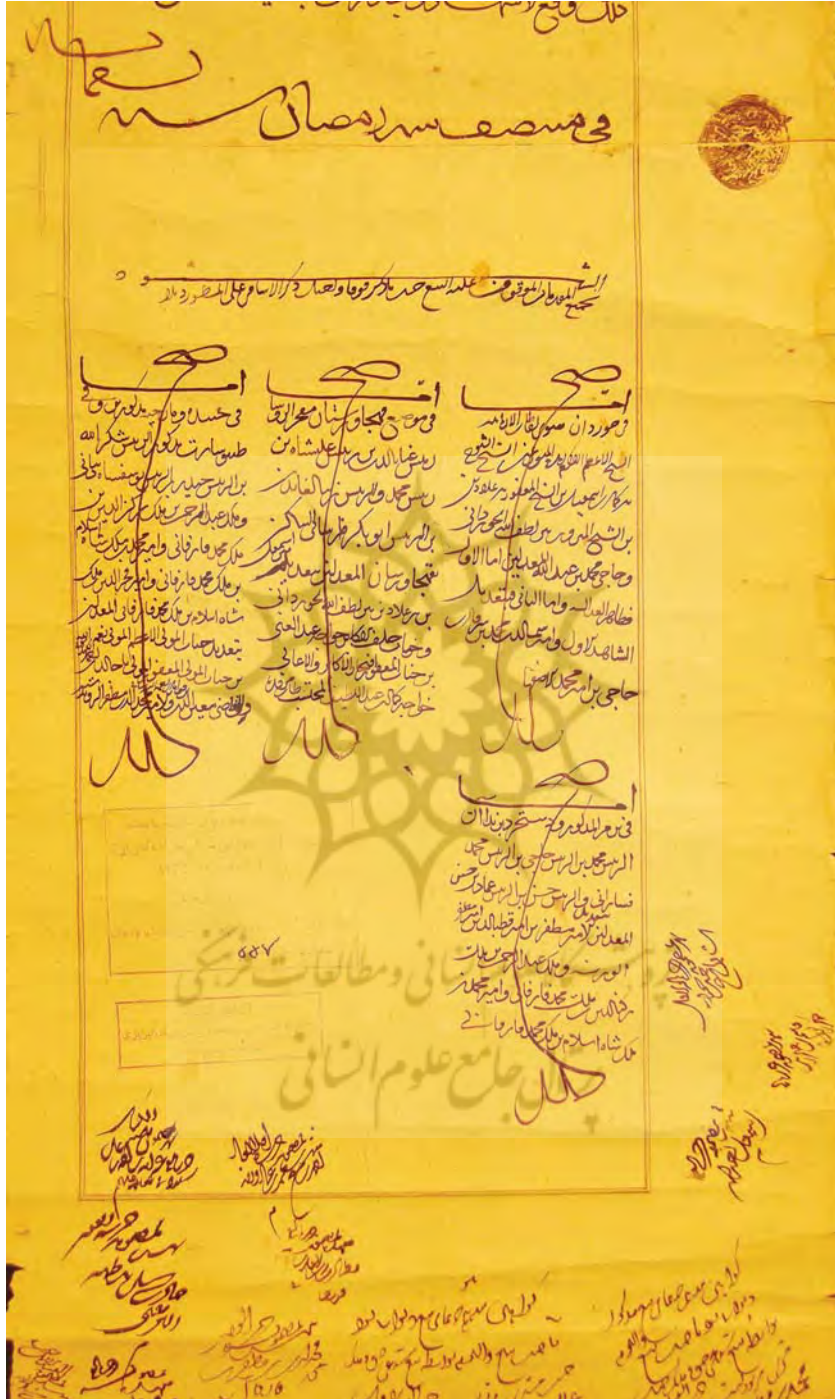
محمد و رئیس زین العابدین بن رئیس ابوبکر ظر...الساکن به قهجاورستان المعدلین به تعدیل اسماعیل بن...میر لطف الله الجوردانی و جناب خلف سرکار خواجه عبدالغنی بن جناب المغفور افتخار الاکابر و الاعالی خواجه کمال عبداللطیف المحتسب - طاب مرقدہ - صحیح است اما فی جنیده و مارچی مذکورین و فی طنهورسارت مذکور رئیس شکرالله بن رئیس حیدر بن الارئیس یوسف شاه ... و ملک عبدالرحمن بن ملک...الدين بن ملک محمد فارفانی و امیر فخرالدین بن ملک شاه اسلام بن محمد فارفانی المعدلین به تعدیل جناب المولی الاعظم المولی نعمه الله بن جناب المولی المغفور المولی...و القاضی معین الدین و الامیر مجدالدین مظفر... صحیح است اما فی...المذکور و دستجرد برنداآن رئیس محمد بن رئیس حاجی بن رئیس محمد فسارانی و رئیس حسن بن رئیس عماد بن حسین المعدلین به تعدیل الامیر مظفر بن امیر قطب الدین امیر مظفر الور... و ملک عبدالرحمن بن ملک رکن الدین بن ملک محمد فارفانی و امیر محمد بن ملک شاه اسلام بن ملک محمد فارفانی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیام بهارستان / ۲۵، ش، ۲۰ / تابستان ۱۳۹۲

پیام بهارستان / ۲۰، ش ۵، سن ۱۳۹۲ / تابستان ۱۳۹۲